

УДК 316.628

Уролов Е. Г.

група 4251, Національний університет кораблебудування імені адмірала
Макарова (Миколаїв), ursoloveduard@gmail.com

Кравчук О. Ю.

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний
університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв),
kraffchuk@email.ua

ВПЛИВ БУЛІНГУ НА ДІТЕЙ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасності – насильству у дитячому середовищі. Визначено взаємозв'язок вікових особливостей та поширення явища булінгу серед дітей.

Ключові слова: булінг, насильство, агресивна поведінка, вікові особливості, форми булінгу.

The article is devoted to one of the topical problems of the present – violence in the children's environment. The relationship between age characteristics and distribution of the bullying phenomenon among children is determined.

Key words: boiling, violence, aggressive behavior, age features, forms of boiling.

Постановка проблеми. Зміни, викликані політичною та соціально-економічною нестабільністю, екологічними катаклізмами, інтенсивною інформатизацією та водночас деморалізацією суспільства, зумовили підвищення рівня конфліктності й агресивності у соціальних та міжособистісних відносинах. Одним з найпоширеніших видів агресивної поведінки сучасності є третирування інших людей, цькування, у міжнародній термінології – мобінг, булінг, що характеризуються систематичністю, регулярністю характеру прояву – на відміну від окремого агресивного вчинку та нерівністю фізичних або соціальних можливостей (різниця в силі чи в соціальному статусі); інакше кажучи, це насильство сильної людини над слабкою, взаємовідносини переслідувача і жертви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі це явище прийнято розглядати, як сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем, що охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи по відношенню до індивіда, що не в стані захистити себе у даній ситуації. Це навмисне осмислене прагнення образити, принизити, заподіяти шкоду, залякати

погрозами або зацькувати того, хто не може захиститися. Особливо небезпечними є його прояви у середовищі дітей. Серед дослідників – основоположників вивчення булінгу можна назвати К. Лоренца, Х. Леймана, Д. Ольвеуса, В. Бесаг, С. Арора, Р. Дж. Хазлер, І. Кона та ін. Означена проблема викликає активну зацікавленість й сучасних науковців та є предметом досліджень різних галузей наук. Зокрема, проблеми шкільного насильства з точки зору соціології висвітлено у роботі О. Ожійової; психологічні особливості вивчали О. Дроздов, О. Хархан, І. Бердишев, Р. Ахмедбекова, О. Смірнова та ін.; розробку соціально-педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали В. Ролінський, І. Хозраткулова, А. Чернякова та ін.

Мета статті – актуалізувати проблему булінгу та висвітлити особливості даного явища в дитячому колективі.

Основні завдання публікації полягають у тому, щоб розглянути один із напрямів дослідження пов'язаний з насиллям в школах.

Виклад основного матеріалу. Незвичний для нашого сприйняття термін булінг тісно пов'язаний із такими поняттями, як насильство (застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; панування, влада людини над людиною [11]), агресія (дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини або групи людей) [2].

Агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтям. Поняття агресія ширше за поняття насильство, воно включає в себе поняття насильство, третирування (виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не зважати на чийсь думку [7, с. 248]), цькування (переслідувати кого-небудь різними нападками, наклепами і т. ін., знущатися з когось [8, с. 259]). Усі ці поняття відображають різні аспекти такого явища, як булінг.

Поняття булінг трактують від вузького (відеозйомка бійки) до масштабного (насильство взагалі) [5].

Булінг – соціально-педагогічна, психологічна проблема сучасності. Це соціальне явище, властиве переважно організованим колективам, отож з огляду на зазначене, виділяють основні місця булінгу: булінг у школі; булінг на робочому місці (мобінг); булінг в армії («дідовщина»); кібербулінг (насилля в інформаційному просторі) тощо.

Уперше термін булінг (з англ. bully – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; bullying – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі. Досі немає чіткого наукового визначення цього терміну. Саме поняття булінг деякі автори розуміють по-різному і дають різну кваліфікацію його видів. Булінг визначають як:

1) соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи [13, с. 168];

2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку

індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації [3];

3) поведінка, що може бути визначена як неодноразовий напад (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [12].

Як зазначає Д. Ольвеус, дитина піддається булінгу, коли по відношенню до неї неодноразово та протягом довгого часу здійснюються негативні дії з боку однієї або більше людей [8, с. 98]. Крім того, подібне ставлення припускає невідповідність у силі та владі, внаслідок чого жертви не здатні ефективно захистити себе від нападок. Дослідник булінгу визначає три важливих компоненти:

- 1) булінг – агресивна поведінка, що охоплює небажані, негативні дії;
- 2) булінг охоплює патерн поведінки (патерн (від англ. patron) прийняті в певній культурі зразки та стереотипи поведінки), що постійно повторюється;
- 3) булінг характеризується нерівністю влади або сили [15].

Основні риси булінгу: систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи.

Отже, підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині.

Серед причин булінгу в колективі вчені виділяють наступні: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо [6].

Шкільний булінг можна розділити на дві основні форми:

1. Фізичний шкільний булінг – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг.

2. Психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають

зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо)).

Уважають, що жертвами булінгу стають діти чутливі, замкнені, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знуцання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно [10].

Основні механізми розвитку булінгу: страх; заздрощі та конкуренція; неприйняття інакшості; бажання підпорядковувати когось власній волі; бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

- 1) учень, який є жертвою булінгу;
- 2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – «булери», або переслідувачі, агресори;
- 3) послідовники – учні, які позитивно ставляться до знуцань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні «булери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні «булери» – учні, яким подобаються знуцання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- 7) «потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
- 8) «захисники» – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [15].

Булінг – переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, аж до самогубства.

Тому найнебезпечніші в цьому явищі наслідки. Причому наслідки і для жертв булінгу, і для булерів, і для спостерігачів, а саме:

1. Діти, які стають переслідувачами, більше, ніж їхні однолітки схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів, вони також можуть носити зброю.

2. Діти, які лише спостерігають знущання, також, як і самі жертви, можуть почуватися в небезпеці. У них може спостерігатися страх, нездатність діяти, почуття провини за без діяння, а також може виникати бажання приєднатися до процесу, особливо якщо в них немає стійкого ставлення до ситуації.

3. У дітей, які стають об'єктами булінгу, відзначають такі симптоми (за Х. Лейманном): перша група пов'язана з впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація); друга група вказує на психосоматичні симптоми (нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності); третя група поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (біль у грудях, пітливість, сухість у роті, серцебиття, часте дихання), четверта група відображає симптоми, пов'язані з м'язовим напруженням (біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах); п'ята група пов'язана з проблемами сну (труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження); шоста група симптомів: слабкість у ногах, загальна слабкість; сьома група: втрата свідомості, тремор (тремтіння тіла або окремих части [14]).

У свою чергу змінюються і різновиди булінгу, набуваючи нових агресивніших форм, таких як вимагання, залякування, сексуальний булінг. Важлива зміна в характері агресивної поведінки полягає і в тому, що агресія і насильство набувають тенденції до більшої соціальної організації. В підліткові угруповання входять ті неповнолітні, які відчувають соціальну ізоляцію з боку своїх менш агресивних однолітків, а також вкрай агресивні індивіди, на яких припадає чимала частка підліткової агресії, у тому числі бійки між ворогуючими угрупованнями [2, с. 65].

Ознаки знущань. Якщо дитина не каже вам про залякування та знущання над собою або не має на собі видимих наслідків у вигляді синців чи травм, досить важко з'ясувати, чи відбувається це з нею насправді.

Але все ж є деякі ознаки. Батьки можуть помітити зміну в поведінці дитини, її занепокоєння або відсутність апетиту, сну, небажання робити те, що раніше подобалось і приносило задоволення. Коли дитина виглядає похмурою і пригніченою або засмучується швидше, ніж зазвичай, коли вона починає уникати певних ситуацій, наприклад, поїздки у громадському чи шкільному автобусі, це теж може бути ознакою існуючих у ставленні до неї знущань.

Якщо ви підозрюєте, що над дитиною знущаються, але вона не хоче зізнаватись у цьому, знайдіть можливість підняти це питання обхідними шляхами. Наприклад, ви можете побачити певну ситуацію на ТВ-шоу і використувати її як початок розмови, спитавши дитину: «Що ти про це думаєш?» або «Як ти думаєш, що треба було зробити цій людині?». Це може допомогти вам у розмові перейти до таких питань, як: «А ти коли-небудь

зіштовхувався з подібним?» або «Ти коли-небудь відчував таке?». Ви можете поговорити про свої схожі переживання в дитячому віці.

Діти повинні знати, що, якщо їх залякують, знущаються над ними або вони бачать, як це відбувається з іншими, – треба неодмінно поговорити про це з вами або іншим дорослим (учителем, шкільним психологом чи другом сім'ї), братом чи сестрою.

Допомога дітям. Якщо дитина розповідає вам про бешкетника, зосередьте увагу на комфорті та підтримці, не важливо, наскільки ви засмучені. Діти часто не хочуть розповідати дорослим про залякування, тому що відчувають себе ображеними та приниженими або турбуються про те, що батьки будуть дуже перейматись і хвилюватись.

Іноді діти думають, ніби це їхня власна вина, що, якби вони виглядали або вели себе по-іншому, то цього б не сталося. Іноді вони бояться, що, якщо розбишака дізнається, що вони комусь усе розповіли, то буде ще гірше. Інші побоюються, що їхні батьки не повірять їм чи не робитимуть жодних дій у цьому напрямі. Або ж діти хвилюються, що батьки змусять їх дати відсіч бешкетнику, якого вони бояться.

Хваліть дитину за те, що вона набралася сміливості поговорити про це. Переконайте її, що вона не самотня – багато людей отримують свою порцію знущань у певний момент. Підкресліть, що погано робить бешкетник, а не сама дитина. Переконайте сина чи доньку в тому, що ви придумаете, як правильно зробити в цій ситуації, разом урахуєте всі тонкощі.

Іноді старший брат, сестра або друг можуть допомогти впоратися із ситуацією. Вашій доньці може бути корисно почути, як її старшу сестру, яку вона обожає, дражнили через її зубні брекети і як вона впоралася з цим. Старший брат або друг може також дати деяке уявлення про те, що відбувається у школі або там, де трапляються знущання, і допоможе придумати краще рішення.

Сприйміть серйозно побоювання дитини, що знущання будуть ще гірше, якщо задирака дізнається, що ваша дитина розповіла про них. Іноді корисно звернутися до батьків бешкетника. В інших випадках варто в першу чергу зв'язатися з учителем або завучем. Якщо ви вже випробували ці методи і все ще хочете порозмовляти з батьками дитини-бешкетника, зробіть це в офіційних умовах, наприклад, у присутності завуча.

У багатьох країнах є закони і правила, що стосуються знущань.

Українська верховна рада теж не стала осторонь протидії булінгу. Верховна рада ухвалила в першому читанні 2 жовтня 2018 р. законопроект №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» на законодавчому рівні визначити поняття булінг, шляхи протидії цьому явищу, захист прав дітей, а також інших осіб, що працюють у навчальному закладі, а також встановити адміністративну відповідальність за булінг, приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим співробітником, керівником або засновником навчального закладу.

Проектом пропонується внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, доповнивши Кодекс новою статтею 173-4, яка встановлює відповідальність за булінг, а також приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим співробітником,

керівником або засновником навчального закладу, у вигляді накладення штрафу від двадцяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (залежно від виду вчиненого правопорушення) [16].

Висновки. Отже, що булінг – явище, що може виникнути в більш-менш організованих, сталих дитячих колективах, стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі. Тому постає гостра потреба усвідомлення того, що ця проблема є; підготовки фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, навиками для виявлення, попередження та подолання такого негативного соціально-психолого-педагогічного явища, як булінг.

Список використаних джерел

1. Петрикова О. Ю. Буллинг: детская жестокость. *Муниципальное бюджетное учреждение культуры «Центральная городская библиотека»*. URL: http://www.tagilib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php (дата обращения 23.10.2018).
2. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення 23.10.2018).
3. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг). *ZipSites.ru: бесплат. электрон. интернет-б-ка*. URL: <http://www.zipsites.ru> (дата обращения 23.10.2018).
4. Ожийова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Харків, 2012. С. 10–20.
5. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде. *Вестн. ТГПУ*. 2011. Вып. 6 (108). С. 151–154.
6. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін.; ред.: К. Левченко, І. Трубавіна. Київ: Держсоцслужба, 2005. 395 с.
7. Словник української мови: в 11 т. 1979. Т. 10. С. 248.
8. Словник української мови: в 11 т. 1980. Т. 11. С. 259.
9. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья»: международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. / под ред. С. Currie и др. Сер. *Политика охраны здоровья детей и подростков*. Копенгаген: Европ. регион. бюро ВОЗ, 2012. Вып. 6.
10. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т обдарованої дитини, 2012. Вип. 8. С. 196–202.
11. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. Київ: ДП «Інформ. аналіт. агентство», 2010.
12. Besag V. E. *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes: Open University Press, 1989.
13. Dancanson N. *Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools*. Routledge, 1999. 177 p.

14. Mobbing Encyclopaedia. URL: <http://www.leymann.se> (data of accessed 23.10.2018).

15. Olweus D. Bullying at school. Blackwell Publ., 1993. 215 p.

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: проект Закону України від 10.07.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402 (дата звернення 23.10.2018).